

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

*До 215-річчя Національного  
юридичного університету  
імені Ярослава Мудрого*

# УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА

Підручник

Харків  
«Право»  
2021

## Авторський колектив:

*В. О. Лозовой*, доктор філософських наук, професор (керівник авторського колективу); *Л. В. Анучина*, кандидат філософських наук, доцент – тема 2; *О. В. Бурлука*, кандидат філософських наук, доцент – тема 5 (у співавт. з О. В. Сердюком, О. В. Уманець, О. А. Шумейко), тема 10 (у співавт. з О. В. Уманець, О. В. Прудниковою); *О. А. Лисенко*, кандидат філологічних наук, доцент – тема 9 (у співавт. з Т. О. Слюсаренко, О. А. Стасевською); *Ю. А. Меліхова*, кандидат юридичних наук, доцент – тема 11; *В. М. Пивоваров*, кандидат філологічних наук, доцент – тема 6 (у співавт. з Г. С. Савченко, О. В. Сердюком); *О. В. Прудникова*, доктор філософських наук, доцент – тема 10 (у співавт. з О. В. Бурлукою, О. В. Уманець); *Г. С. Савченко*, кандидат мистецтвознавства, доцент – тема 6 (у співавт. з В. М. Пивоваровим, О. В. Сердюком); *О. В. Сердюк*, кандидат мистецтвознавства, доцент – тема 5 (у співавт. з О. В. Бурлукою, О. В. Уманець, О. А. Шумейко), тема 6 (у співавт. з В. М. Пивоваровим, Г. С. Савченко), тема 7 (у співавт. з О. В. Уманець, М. Б. Ценко), тема 8 (у співавт. з Г. С. Савченко); *Л. М. Сідак*, кандидат філософських наук, доцент – тема 3; *Т. О. Слюсаренко*, кандидат мистецтвознавства – тема 9 (у співавт. з О. А. Лисенко, О. А. Стасевською); *О. А. Стасевська*, кандидат філософських наук, доцент – тема 1; тема 9 (у співавт. з О. А. Лисенко, Т. О. Слюсаренко); *О. В. Уманець*, кандидат мистецтвознавства, доцент – тема 4, тема 5 (у співавт. з О. В. Бурлукою, О. В. Сердюком, О. А. Шумейко), тема 7 (у співавт. з О. В. Сердюком, М. Б. Ценко), тема 10 (у співавт. з О. В. Бурлукою, О. В. Прудниковою); *М. Б. Ценко*, кандидат філософських наук, доцент – тема 7 (у співавт. з О. В. Сердюком, О. В. Уманець); *О. А. Шумейко*, кандидат філологічних наук, доцент – тема 5 (у співавт. з О. В. Бурлукою, О. В. Сердюком, О. В. Уманець)

## Рецензенти:

*В. В. Калініченко*, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

*К. В. Кіслук*, доктор наук з культурології, професор кафедри культурології та медіа-комунікацій Харківської державної академії культури

*Рекомендовано до опублікування вченою радою*

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого  
(протокол № 9 від 30 червня 2020 р.)*

**Українська культура** : підручник / [В. О. Лозовой (керівник авт. У45 кол.), Л. В. Анучина, О. В. Бурлука та ін.] ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2021. – 400 с.

ISBN 978-966-998-024-3

У підручнику системно висвітлено сутність культури, процес становлення і розвитку української культури в контексті світової культури. Головну увагу приділено духовній культурі українського народу та її складовим: філософії, релігії, мистецтву, науці, моралі, праву тощо.

Для студентів закладів вищої освіти та широкого кола читачів.

УДК 008(477)(075)

ISBN 978-966-998-024-3

© Лозовой В. О., Анучина Л. В.,  
Бурлука О. В. та ін., 2021  
© Видавництво «Право», 2021

## **ЗМІСТ**

### **Тема 1**

#### **Культура як соціальне явище**

|                                                              |    |
|--------------------------------------------------------------|----|
| § 1. Осмислення сутності поняття «культура» .....            | 6  |
| § 2. Структура і функції культури.....                       | 19 |
| § 3. Національна культура – складова світової культури ..... | 30 |
| Питання для самоконтролю до теми 1 .....                     | 35 |

### **Тема 2**

#### **Українська культура як самобутнє явище**

|                                                                 |    |
|-----------------------------------------------------------------|----|
| § 1. Україна та українці.....                                   | 36 |
| § 2. Менталітет українців і детермінанти його становлення ..... | 41 |
| § 3. Мова – складова української культури.....                  | 49 |
| § 4. Українська національна ідея .....                          | 51 |
| § 5. Риси української культури.....                             | 55 |
| Питання для самоконтролю до теми 2 .....                        | 58 |

### **Тема 3**

#### **Українська традиційна культура**

|                                                                                         |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|----|
| § 1. Поняття і зміст традиційної культури .....                                         | 59 |
| § 2. Ціннісні орієнтири та ідеали в традиційній<br>українській культурі.....            | 61 |
| § 3. Українські народні символи.....                                                    | 63 |
| § 4. Естетосфера українців .....                                                        | 66 |
| § 5. Рід, родина, сім'я в духовному житті українців.....                                | 70 |
| § 6. Вираження ментальності та етнопсихології<br>в матеріальній культурі українців..... | 76 |
| § 7. Український фольклор: специфіка, ознаки, жанри .....                               | 88 |
| Питання для самоконтролю до теми 3 .....                                                | 94 |

### **Тема 4**

#### **Витоки української культури**

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| § 1. Характеристика культури епохи первісності ..... | 96  |
| § 2. Етногенез українського народу.....              | 102 |
| § 3. Культура давніх слов'ян .....                   | 114 |
| Питання для самоконтролю до теми 4 .....             | 121 |

## **Тема 5**

### **Культура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства як середньовічний тип культури**

|                                                                                          |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| § 1. Загальні риси середньовічного типу культури.....                                    | 122 |
| § 2. Особливості соціокультурної ситуації в Київській Русі.....                          | 127 |
| § 3. Відбиття особливостей духовного життя<br>в мистецтві Київської Русі.....            | 142 |
| § 4. Характер і зміст соціокультурних процесів<br>у Галицько-Волинському князівстві..... | 150 |
| § 5. Мистецькі здобутки Галицько-Волинського князівства.....                             | 155 |
| Питання для самоконтролю до теми 5 .....                                                 | 161 |

## **Тема 6**

### **Вплив європейського Ренесансу й Реформації на українську культуру**

|                                                                                                                    |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| § 1. Соціокультурна ситуація в Західній Європі<br>епохи Відродження .....                                          | 162 |
| § 2. Духовна експансія Польсько-Литовської держави<br>та Речі Посполитої .....                                     | 166 |
| § 3. Ренесанс і Реформація в українській культурі .....                                                            | 171 |
| § 4. Прагнення духовного єднання українського народу.<br>Культурні осередки в Україні XIV – 1-ї пол. XVII ст. .... | 176 |
| § 5. Українське мистецтво XIV–XVII ст. ....                                                                        | 181 |
| Питання для самоконтролю до теми 6 .....                                                                           | 197 |

## **Тема 7**

### **Українська культура в XVII–XVIII ст.**

|                                                                                                       |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| § 1. Загальна характеристика культури XVII–XVIII ст. ....                                             | 199 |
| § 2. Соціокультурні процеси в Україні за умов європейського<br>та російського культурних впливів..... | 209 |
| § 3. Система освіти в Україні 2-ї пол. XVII – XVIII ст. ....                                          | 218 |
| § 4. Відбиття духовних пошуків доби у філософській думці України.....                                 | 220 |
| § 5. Українське мистецтво 2-ї пол. XVII – XVIII ст. ....                                              | 222 |
| Питання для самоконтролю до теми 7 .....                                                              | 233 |

## **Тема 8**

### **Проблеми національного самовизначення в українській культурі XIX ст.**

|                                                                            |     |
|----------------------------------------------------------------------------|-----|
| § 1. Цивілізаційні засади та світоглядні орієнтири в культурі XIX ст. .... | 234 |
|----------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                                                                                                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| § 2. Матеріальна культура, соціальний склад і соціальні норми української нації в XIX ст. Етнічний склад населення України в XIX ст. як чинник культурного діалогу ..... | 240 |
| § 3. Періодизація національного культуротворчого процесу в XIX ст. ....                                                                                                  | 244 |
| § 4. Освіта і наука в духовному житті України XIX ст. ....                                                                                                               | 254 |
| § 5. Мистецтво України як втілення духовних пошуків XIX ст. ....                                                                                                         | 260 |
| Питання для самоконтролю до теми 8 .....                                                                                                                                 | 273 |

## **Тема 9**

### **Культура України XX ст.**

|                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|
| § 1. Провідні тенденції розвитку світової культури Новітнього часу ..... | 275 |
| 1.1. Проблема людини в культурі Новітнього часу .....                    | 279 |
| 1.2. Світоглядний плюралізм як ознака культури Новітнього часу .....     | 283 |
| § 2. Новітня українська культура .....                                   | 289 |
| 2.1. Українська культура в роки визвольних змагань .....                 | 289 |
| 2.2. Українська радянська культура .....                                 | 294 |
| § 3. Мистецтво України XX ст. (поч. XX ст. – наприкінці 80-х рр.) .....  | 311 |
| Питання для самоконтролю до теми 9 .....                                 | 326 |

## **Тема 10**

### **Культура України в роки незалежності**

|                                                              |     |
|--------------------------------------------------------------|-----|
| § 1. Розвиток української культури в роки незалежності ..... | 327 |
| § 2. Мистецтво України кін. XX – поч. XXI ст. ....           | 339 |
| § 3. Інформаційна культура України на межі XX–XXI ст. ....   | 356 |
| Питання для самоконтролю до теми 10 .....                    | 361 |

## **Тема 11**

### **Культура української діаспори**

|                                                                                                                                               |            |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| § 1. Діаспора як етнокультурний феномен .....                                                                                                 | 362        |
| § 2. Українці у світі: розселення, чисельність. Причини й основні хвилі міграційних потоків з України та створення української діаспори ..... | 364        |
| § 3. Світогляд закордонних українців .....                                                                                                    | 388        |
| § 4. Мистецтво української діаспори .....                                                                                                     | 391        |
| § 5. Роль української діаспори в процесі національного культуротворення. Українська діаспора й Україна: сучасний культурний діалог .....      | 393        |
| Питання для самоконтролю до теми 11 .....                                                                                                     | 396        |
| <b>Список літератури .....</b>                                                                                                                | <b>397</b> |

# Тема 1

## Культура як соціальне явище

### § 1. Осмислення сутності поняття «культура»

Проблеми культури є об'єктом дослідження гуманітарних наук, а саме: культурології (дослідження різних явищ і законів буття культури), філософії культури (теоретичне осмислення специфіки культури, її взаємодії з природою й суспільством), етнографії (вивчення матеріальної та духовної культури окремих народів), соціології (аналіз закономірностей розвитку й функціонування культури суспільства як цілісної системи), історії (дослідження культурно-історичного поступу людства). Історія української культури як галузь знань досліджує культурні особливості українського народу в цілому та конкретних етапів його розвитку. Культура українського народу розвивалася в контексті світового культурного процесу, у тісній взаємодії з культурами інших народів. Український народ століттями творив самобутню культуру, успадковуючи культурні традиції своїх предків, убираючи та творчо осмислюючи культурне надбання інших народів, що зумовило становлення власної національної культури, а також збагачення своїм доробком скарбниці світової культури. Розкрити сутність і специфіку української культури можна на основі осмислення основних положень сучасної теорії культури, історії культури як галузі гуманітарного знання, що досліджує культурно-історичний поступ людства.

На побутовому рівні слово «культура» вживається в різних змістовних контекстах – культура праці, культура відпочинку, культура мови, культура особистості тощо. Як *одне з фундаментальних наукових понять гуманітарної сфери знань*, поняття «культура» *характеризує складний і багатогранний вимір людського буття*.

Доцільно звернутися до історії осмислення поняття «культура». У ранній античності ще не ототожнювали поняття «культура» з культуротворчою діяльністю людей, але вже тоді сформувалися перші поняття, пов'язані із сучасним розумінням культури. Передусім це

поняття «*пайдея*» («*país*» – дитина), яке за Платоном позначало «*виховання*», «*навчання*», «*освіченість*», певні ціннісні орієнтири, які дитина отримувала за допомогою створеної давніми греками системи освіти. Саме ця спрямованість на формування особистості стала основою античного розуміння культури та зумовила її гуманістичний зміст – реалізація ідеалу людини визначалася як мета культурного розвитку. Антична людина пишалася своїми силою, розумом і здатністю жити «за природою», тобто природний порядок був гарантом стабільності, а життя «за природою» перетворювалося на мету культури, зокрема освіти. Саме слово «*культура*» походить від латинських слів «*colo*», «*colere*» – зрощувати, обробляти землю, займатися землеробством, **з латини «*cultura*» означає оброблення**. За часів Стародавнього Риму слово «культура» позначало оброблення землі для забезпечення її родючості, передбачаючи особливе духовне ставлення до такої праці та до самої землі. Водночас поняття «культура» було використано й у переносному значенні. **Марк Туллій Цицерон**, поширюючи його на інші сфери людської діяльності, позначив ним вихованість людини, розвиненість її душі, освіченість. Отже, поняття «культура» остаточно наповнилося антропологічним змістом, пов'язувалося з «обробленням людської душі».

Таким чином, в Античності сформувалася думка про те, що ***культура, з одного боку, це діяльність щодо перетворення природи на благо людини, а з іншого – засіб удосконалення духовних сил людини, її розуму.***

***В епоху Середньовіччя не було теоретичних розробок, спеціально присвячених визначенню поняття «культура».*** Світоглядну основу цієї епохи становили релігійні моральні настанови, Божі заповіді. Розкриваючи їх сутність, релігійний мислитель **Августин Блаженний** стверджував, що жити необхідно за Богом, який є ідеалом. Він підкреслював, що земна людина є гріховною і може лише прагнути наближення до ідеалу через богоугодні вчинки. Абсолютна перевага нематеріальної душі над тлінним тілом вимагала від людини аскетичного способу життя – відмови від спокус земного світу. Так сформувалося протиставлення природи та ***культури як благодаті*** – досконалості, якої повинна прагнути кожна людина, яка виявляється у вірі в Бога, житті за християнськими ідеалами. Саме ***благодать*** поставала як ***сенс життя людини європейського Середньовіччя.***

І в природі, і в самій собі людина повинна любити більше те, що наближає її до Бога. Це зумовило виникнення ідеї постійного самовдосконалення індивіда, **розуміння його буття як діалогу з універсальною системою моральних координат, утілених в Абсолюті, яким є Бог.**

Новий етап осмислення культури починається в епоху **Відродження**. На відміну від людини доби Середньовіччя, яка повністю вважала себе зобов'язаною Богові, самостійна, самодостатня людина Відродження виявляє схильність приписувати свої заслуги власним талантам. Мислителі Відродження, закликаючи до повернення античної традиції навчатися в природи, на перший план виводили саме людину. Вона повинна була не стільки наслідувати природу, скільки перевершити її завдяки власному таланту. Так утверджувалась одна з найважливіших ідей Ренесансу – ідея людини-творця, яка творить світ, красу, саму себе. Отже, **розуміння культури наповнюється гуманістичним змістом, поступово асоціюється з досконалістю людини. Культура – не тільки перетворення людиною природи, а й перетворення людиною самої себе.**

Слово «культура» оформлюється як наукове поняття в епоху **Нового часу**, позначену суттєвими зрушеннями в соціальному бутті людей (на зміну феодальним суспільним відносинам прийшли буржуазні, капіталістичні), глибокими змінами в процесі виробництва (промисловий переворот, пов'язаний з переходом від мануфактурного до машинного виробництва), змінами у ставленні людини до природи тощо. Завдяки науковій революції людство почало усвідомлювати себе силою, яка здатна протистояти природі – «натурі». Європейська людина Нового часу наділялась якостями, які значно відрізняли її від «природної» людини минулого і визначали її як людину культурну.

В епоху Просвітництва (XVII–XVIII ст.) поняття «культура» постає як самостійне. Німецький юрист і політичний мислитель *С. фон Пуфендорф* був першим, хто використав поняття «культура» для характеристики свідомо цілеспрямованої сукупної діяльності людей, «поліпшення природи», що зумовлює зміну життя. Під культурою С. фон Пуфендорф розумів також певний рівень упорядкованості й розвитку: **культура – те, що відрізняє цивілізовану людину від дикуна.**

Це розрізнення понять культура та природа в тому чи іншому вигляді зберігається практично в усіх подальших концепціях культури. У XVIII ст. мислителі вважали культуру водночас інструментом

**удосконалення людини, і метою, яка надає внутрішнього смислу історії людства.** Майже одночасно сформувалося **поняття «цивілізація»**, яке переважно пов'язували з певним етапом розвитку людства, з розвитком матеріальної сфери життя (засоби виробництва, транспорт, технології тощо). Культуру почали розуміти як «людяність», протиставляючи «тваринності» та «природності». Італійський мислитель *Джамбаттиста Віко* відводив культурі вирішальну роль у суспільстві. Діяч французького Просвітництва *Шарль Монтеск'є* стверджував, що розвиток культури народу залежить від клімату, ґрунту, території держави. Філософ *Ж.-Ж. Руссо* протиставляв культуру «чистій природі». Він доводив, що культура зробила людину нещасною, віддалила людей від природи, призвела до соціальної нерівності та негараздів, занепаду моралі тощо. *Ж.-Ж. Руссо* ідеалізував близькі до «природного стану» патріархальні форми життя та прагнув встановити природну гармонію людини, її узгодженість із самою собою.

Виняткову роль у процесі осмислення поняття «культура» відіграли німецькі просвітителі, представники німецького романтизму і німецької класичної філософії. Велике значення в осмисленні культури мало вчення *І. Канта*, який розглядав культуру як засіб реалізації здібностей людини, її морального вдосконалення, **ототожнюючи її з мораллю**. *І. Ф. Шіллер* ототожнював культуру з мистецтвом, лише воно, на його думку, допоможе подолати протиріччя цивілізації, тобто вирішити **головне завдання культури – відновити цілісність людини, цілісність духовного та фізичного буття людини**.

У німецькій філософії XVIII – поч. XIX ст. **розвиток культури починає усвідомлюватися як єдиний процес, що має всесвітньо-історичний масштаб і характеризується певним зв'язком причин та наслідків, внутрішніми закономірностями**.

Перший значний крок у цьому напрямі зробив *Й.-Г. Гердер*. Він заклав основи дослідження культури як цілісного явища, складовими якого є мова, мистецтво, релігія, наука, традиції та звичаї. Мислитель дослідив кілька культурно-історичних світів (Східну й Південно-Східну Азію, Близький Схід, Грецію, Рим, Європу германців і слов'ян та ін.), визначив, що кожен із них має специфічні риси, є певною цілісністю та складовою людської культури в цілому.

Заслуговує на увагу й те, як *Й.-Г. Гердер* вирішував проблему зв'язку всезагального й особливого в культурі. **Культура людства**, на

його думку, *єдина й має єдину мету – досягнення істинної гуманності, людяності*. Проте ця мета досягається різними народами по-різному, що створює різноманіття «кольорів та відтінків» культури. Філософ одним із перших виступив проти вузького європоцентризму, проти зневажливого ставлення до народів, що не входять у романо-германський культурний світ. Оцінювати рівень культури різних народів, як він стверджував, потрібно не тільки з європейської точки зору, а й з точки зору їхніх історичних потреб і завдань.

Своєрідним підсумком і узагальненням теоретичних пошуків у сфері культури протягом 2-ї пол. XVIII – поч. XIX ст. стала філософська система Г. В. Ф. Гегеля. Саме *він уперше перейшов від простого зіставлення культури і цивілізації до аналізу логіки їх історичного зв'язку. На його думку, культура й цивілізація – закономірні етапи єдиного культурно-історичного процесу, кожен з яких виконує специфічні завдання та становить підґрунтя подальшого, вищого етапу розвитку*. Процес розвитку культури філософ поєднував із діалектичним рухом абсолютного духу, який проходить три етапи розвитку: мистецтво, релігію, філософію. На первісних етапах людської історії переважали художні форми вираження духовного змісту, пізніше першості набула релігія, потім – теоретичне мислення. Гегелівське розуміння діалектики духовно-історичного процесу мало значний вплив на погляди багатьох європейських мислителів, які досліджували проблему культури.

У XIX ст. сформувався марксистський погляд на культуру. К. Маркс і Ф. Енгельс, а пізніше й В. І. Ленін, засновники ідеології робітничого класу, процес розвитку культури пов'язували з розвитком суспільно-економічних відносин, вони виходили з того, що культура є формою практичної діяльності людей і самостійною ділянкою життя. Марксизм говорить про культуру як про безперервний процес людської діяльності. Культура може бути зрозуміла тільки у зв'язку із конкретними періодами розвитку суспільства. Встановлюється тісний зв'язок культури з виробництвом матеріальних благ як визначальним видом людської праці. У процесі трудової діяльності люди не тільки змінюють зовнішню природу, пристосовуючи її до себе, але і форму своєї соціальної організації, власні погляди, думки, почуття. Тому до культури можуть бути застосовані найважливіші характеристики трудової діяльності: активність, творчий характер, цілеспрямованість, універ-

сальність, колективний спосіб здійснення. Такі висновки надали дослідникам нових можливостей для аналізу культури, які були реалізовані в ХХ ст.

Релігійний напрям у розумінні культури було розроблено в межах російської релігійно-ідеалістичної філософії 2-ї пол. ХІХ – поч. ХХ ст. В. С. Соловйов, М. О. Бердяєв, П. О. Флоренський та ін. підкреслювали, що культура зобов'язана своїм існуванням релігійній вірі, виражає прагнення людини «добудувати», піднести своє природне й соціальне життя до духовності.

**Концепцію історії саме як історії культур розвивав німецький науковець М. Вебер.** Специфіку західної цивілізації він убачав у переважанні принципу раціональності – у чіткому співвідношенні цілей і засобів діяльності, що постійно утверджується і в інтелектуальній сфері (наука), і в господарстві (капіталізм), і в державному управлінні (бюрократія), і в мистецтві. М. Вебер розглядав соціальні явища як явища насамперед культурні, а культуру визначав як сукупність цінностей, що мають виняткове значення для людини та суспільства.

Розвиток філософських й історичних наук кін. ХІХ – поч. ХХ ст. уможливив не тільки типологічне порівняння культури різних епох і народів, але й розуміння кожної з них як особливого культурного феномену.

Це відбулося в **концепції локальних цивілізацій**, яку обґрунтував російський мислитель М. Я. Данилевський. Він відкидав поняття загальнолюдської культури, пов'язував її з егоцентризмом романо-германських народів, що розглядали свою культуру як універсальну і розуміли прогрес як відмову інших народів від своєї самобутності. За вченням науковця, **сенси історії – не в прагненні до універсальної культури, а, навпаки, у досягненні її різноманіття.**

**Концепцію локальних цивілізацій** репрезентує праця О. Шпенглера «Присмерки Європи» (вийшла друком у 1923 р.). **Учений уважав цивілізації своєрідними організмами, а всесвітню історію – «зведенням біографій» цих організмів.** Кожен культурний організм, за О. Шпенглером, проходить природне коло розвитку (на відміну від ідеї лінійної еволюції) від народження до розквіту, а виснажившись, у формі цивілізації – до природного кінця. Цивілізація, що досягла висот у Європі, свідчить про виснаженість, занепад Європи. **Терміном «цивілізація» О. Шпенглер позначав останню фазу будь-якої культури.**

Створюючи вчення про наявність рівноцінних за досягнутою зрілістю культур, О. Шпенглер спирався на численний етнографічний матеріал. Зрілих культур, на його думку, було вісім: єгипетська, індійська, вавилонська, китайська, антична (греко-римська, «аполлонівська» за термінологією вченого), візантійсько-арабська, західноєвропейська («фаустівська», згідно з його термінологією), південноамериканська культура майя.

Порівнюючи античну та європейську культури, зіставляючи образи грецького бога Аполлона (утілення міри, гармонії, порядку) і доктора Фауста (утілення незадоволеності та недовершеності, двоїстості й сумніву), О. Шпенглер виявив принципову несхожість між людиною античного (аполлонівського) та західного (фаустівського) типу. На підставі цього він дійшов висновку про відсутність спадкоємного зв'язку культур античності й сучасної їй Європи. Західна фаустівська людина, на його погляд, замкнена у своїй самотності та перебуває в оболонці власного цивілізаційного простору, вона втратила єдність із життям. Криза європейської людини, згідно з висновком О. Шпенглера, полягає в її прагненні до безкінечності і могутності, що призводить до духовного зубожіння.

Аналізуючи духовний клімат сучасної їй Європи, О. Шпенглер стверджував: як колись загинула греко-римська культура, так тепер занепадає західноєвропейська, і ніщо не в змозі зупинити цей процес. Він проголошував духовну самотність Європи, повну відірваність від коріння й витоків, якими завжди вважали античність.

Концепції, подібні до шпенглерівської, набули поширення в науковій думці XX ст. Так, у працях англійського історика *А. Дж. Тойнбі* визнається лише **множинність культур і заперечується єдність цієї множинності, їхня спадкоємність і загальнолюдський зміст.**

У період між світовими війнами сформувалася **функціональна школа**, засновником якої був англійський етнограф *Б. Малиновський*. Представники цієї школи розглядали **культуру як цілісність, кожний елемент якої є необхідним, оскільки задовольняє певну потребу**. Вони критикували поняття пережитку, уважали всі явища культури необхідними й незамінними.

Тема культурного декадансу («падіння» від лат. «cado» – падаю) стає однією з провідних у творчості німецького філософа *Е. Гуссерля*. Осмислюючи причини кризи європейської культури та можливості її

подолання, філософ не використовував поняття «культура». Згідно з його поглядами, культура як поняття **містить не тільки духовний, а й матеріальний елемент, який він не досліджував**. Тому науковець використовував поняття **«духовний образ Європи»**, яке не співвідноситься ні з чим матеріальним і є ланкою, що поєднує європейське людство духовними узами. Безліч типів культур пов'язані цими духовними узами, які поєднують життя людей та народів у межах світової культури, долають національні особливості культур і забезпечують їх духовну спорідненість. Її витoki Е. Гуссерль убачав у філософії – універсальній науці про єдність усього існуючого, джерела якої сягають Давньої Греції.

Однак, на думку філософа, принцип раціоналізму, що становив ядро європейської культури, зазнав суттєвих змін. Це виявилось у витісненні зі сфери науки всього людського. Наука втратила зв'язок із людиною, який полягає в людській потребі осмислення світу та свого місця в ньому. Е. Гуссерль проголосив віру в людський розум, закликав повернутися до відродження традиційних цінностей старої Європи. У цьому, згідно з його концепцією, полягає подолання кризи європейської культури.

Аналізу історії культури присвячені філософські праці **А. Швейцера**. **Фундаментом культури він визнавав мораль**, тому значне місце в його дослідженнях відведено історії етичних ідей і систем від часів Давньої Греції. За його теорією, **культура ХХ ст. втратила етичні засади, наповнилась ідеями насильництва, що й спричинило її кризу**. На думку А. Швейцера, відродження культури може відбутися за умов творчої діяльності окремих особистостей, відродження моральних цінностей на рівні особистості, що поверне людству гуманістичний зміст культури й забезпечить справжнє духовне оновлення.

Не минула аналізу понять «культура», «світова культура», «національна культура» вітчизняна гуманітарна думка. Одним із перших вітчизняних мислителів, який звернувся до осмислення поняття «культура», був **Г. Сковорода**. Фундаментом його філософії була концепція трьох світів – природного Всесвіту (макрокосму), людини (мікрокосму) і символічного світу (Біблії). Саме символічний світ для нього був узагальненням усієї духовної культури людства, через вивчення та засвоєння духовного змісту символічного світу «народжується людське в людині», власне культура.

Завдяки творчій спадщині **Т. Шевченка** українська культура набула загальнонаціональних рис. Але створення концепції культурно-історичного процесу розвитку українського народу належить **Кирило-Методіївському товариству**, зокрема **М. Костомарову** та **П. Кулішу**. Основна ідея цієї концепції – визнання рівних прав і можливостей усіх народів на національну культурну самобутність. Однією з важливих складових концепції культурно-історичного процесу була думка про особливі риси українського народу та його культури: волелюбність, природний демократизм, поетичність, віротерпимість.

До питань, пов'язаних із сутністю культури, зверталися **І. Котляревський, І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський** та ін. Вони підкреслювали необхідність спрямовувати культуру на служіння загальнонаціональним цінностям, обстоювали демократичне наповнення національної української культури, утверджували ідею її зв'язку з культурами інших народів.

Вагомим внеском у розуміння сутності української культури стали дослідження **М. Костомарова** «Книга буття українського народу», нарис **І. Нечуя-Левицького** «Світогляд українського народу», праці таких учених-українознавців: Ф. Вовк, В. Гнатюк, Ф. Колесса, М. Возняк, С. Томашівський та ін.

Подальший розвиток української культурологічної думки пов'язують з іменами **М. Грушевського, І. Лисяка-Рудницького, Є. Маланюка**, які створили власне підґрунтя **геокультурної концепції**, де вперше здійснили історичний аналіз залежності української культури від географічного положення її території, осмислили історію українського народу крізь призму двох площин геокультурного аналізу: «культура – природне оточення» й «культура – культура». Вивчення історії української культури також пов'язане з ім'ям **В. Перетца**, який був активним популяризатором унікальності та самобутності української культури. За кордоном вивчення історії української культури продовжив **І. Крип'якевич**. Важливою подією в розвитку національної культурологічної думки було видання праці **Д. Антоновича** «Українська культура» в 1940 р., у якій подано визначення терміна «культура», розподіл культур на матеріальну й духовну, наголошено на особливості українського гуманізму, визначено періодизацію культури, заперечено замкненість культур, а також теза про культурний взаємовплив як важливий принцип культурного розвитку будь-якої нації. У такий

## Список літератури

1. Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті / В. Абліцов. – Київ : КИТ, 2007. – 436 с.
2. Анучина Л. В. Соціальне призначення мистецтва в різні культурні епохи : навч. посіб. / Л. В. Анучина, В. М. Пивоваров, С. О. Таркова. – Харків : Регіон-інформ, 2003. – 100 с.
3. Герус-Тарнавецька І. Образ жінки в українському канадському фольклорі / І. Герус-Тарнавецька // Укр. історик. – 1991. – № 1–2. – С. 39–70.
4. Грица С. Міграції фольклору (З приводу іммігрантських пісень з Канади) / С. Грица // Фольклор українців поза межами України : зб. наук. ст. – Київ, 1992. – С. 20–28.
5. Гуцуляк Е. Моя дерев'яна валізка. Спомини / Е. Гуцуляк. – Рівне : Волин. обереги, 2008. – 156 с.
6. Євтух В. Б. Закордонне українство : навч. посіб. / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, А. А. Попок. – Київ : ВІК, 2005. – 307 с.
7. Жегуц І. Візія України в нашій еміграційній мемуаристиці / І. Жегуц. – Львів, 2003. – 148 с.
8. Заставний Ф. Д. Українська діаспора / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1991. – 120 с.
9. История украинской музыки : учеб. пособие / сост. и ред. А. Я. Шреер-Ткаченко. – М. : Музыка, 1981. – 356 с.
10. Історія української культури : курс лекцій / під заг. ред. С. О. Костишевої. – Київ : Політехніка, 2010. – 334 с.
11. Історія української літератури. ХХ століття : навч. посіб. / за ред. В. Дончика. – Київ : Либідь, 1994. – 784 с.
12. Качкан В. А. Історія української культури : підручник / В. А. Качкан, О. Б. Величко, Н. М. Божко. – Київ : Медицина, 2016. – 368 с.
13. Кислюк К. В. Українська культура І чверті ХХІ ст.: повороти модернізаційних перетворень : монографія / К. В. Кислюк. – 2-ге вид., стер. – Київ : Кондор, 2018. – 196 с.
14. Моцюк В. І. Українці та українська ідентичність у сучасному світі / В. І. Моцюк, В. Ю. Макар, С. Д. Попик. – Чернівці : Прут, 2005. – 400 с.
15. Пальм Н. Д. Історія української культури : навч. посіб. / Н. Д. Пальм, Т. С. Гетало. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2013. – 296 с.

16. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / О. Пеленська. – Нью-Йорк ; Прага, 2005. – 222 с.
17. Передерій І. Г. Історія української культури : навч. посіб. для студентів усіх напрямів підгот. ден. та заоч. форм навчання / І. Г. Передерій, О. В. Тєвікова, А. В. Нарасько ; за ред. І. Г. Передерій. – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – 274 с.
18. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – Київ : АртЕк, 1998. – 728 с.
19. Саварин П. З собою взяли Україну. Від Тернополя до Альберти / П. Саварин. – Київ : КВПЦ, 2007. – 524 с.
20. Сердюк А. В. Пути развития украинского и зарубежного музыкального искусства : пособие / А. В. Сердюк, О. В. Уманец. – Харьков : Основа, 2001. – 248 с.
21. Толочко П. П. Київська Русь / П. П. Толочко. – Київ : Абрис, 1996. – 360 с.
22. Українки в історії / за ред. В. К. Борисенко. – Київ : Либідь, 2004. – 328 с.
23. Шейко В. М. Історія української культури : навч. посіб. / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська ; наук. ред. В. М. Шейко. – Київ : Кондор, 2011. – 264 с.
24. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі : монографія / Б. М. Юськів. – Рівне : Вид. О. М. Зень, 2009. – 476 с.

*Навчальне видання*

**Лозовой** Віктор Олексійович,  
**Анучина** Любов Василівна,  
**Бурлука** Олена Вікторівна та ін.

# **УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА**

Підручник

*Видається в авторській редакції*

Технічний редактор і коректор *А. І. Понеділок*  
Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Підписано до друку 26.08.2021.  
Формат 60×90/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.  
Обл.-вид. арк. 21,9. Ум. друк. арк. 24,9. Тираж 1000 прим.  
Вид. № 2554

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України  
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,  
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна  
Тел./факс (057) 716-45-53  
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>  
E-mail для авторів: [verstka@pravo-izdat.com.ua](mailto:verstka@pravo-izdat.com.ua)  
E-mail для замовлень: [sales@pravo-izdat.com.ua](mailto:sales@pravo-izdat.com.ua)  
Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів  
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»,  
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна  
Тел. (057) 717-25-44  
Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів  
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017